

UDK: 801.2:808.101
Izvorni znanstveni članak
Prilmljeno: 6/1988

Dragica Malić

Zavod za jezik IFF, Zagreb

PORIJEKLO I ZNAČENJE RIJEČI *e/se/esse* IZ »ŽICA SV. OTACA«

Starohrvatski latinički rukopis »Žica sv. otaca« odlikuje se vrlo neizdiferenciranom grafijom, koja ostavlja mnoge nedoumice u čitanju teksta. Jedna od njih je i čitanje i interpretacija riječi pisane *e/se/esse*, koja se unutar grafijskog sustava spomenika može čitati *ese*, *eze*, *eše* i *eže*. Odbacuje se kao posve neuvjerljivo čitanje *eze*, a ostale se tri mogućnosti svaka ponaosob razmatraju. Daje se prednost liku *ese*.

Osnovni podaci i dosadašnja literatura o rukopisu »Žica sv. otaca« navedeni su u prethodnom broju »Rasprava Zavoda za jezik«. ¹ Ovdje ću se pozabaviti jednim specifičnim problemom koji zadire u pitanja grafije spomenika. Radi se o čitanju, a zatim i određivanju gramatičke pripadnosti i leksičkog značenja riječi pisane *e/se/esse*, te *ye/se/Ie/se*, koja se javlja na više mjesta u tekstu (ukupno 47 puta). Kako je grafija rukopisa vrlo neizdiferencirana, ostavlja mnoga pitanja u njegovu čitanju otvorenima. Jedno je od njih i navedena riječ. Za razliku od ostalih nepreciznosti, što ostavljaju mogućnost dvojnog čitanja pojedinih riječi (*ostar/oštar*, *spasen/spašen*, *biskup/biškup*, *testamenat/teštamenat*; *vični/vični*, *božji/božij*; *cela/cela* itd.), prekrivajući tako varijantne likove koji se mogu tumačiti u okviru jezičnog (i književnojezičnog) sustava danog prostora i vremena (sjevernodalmatinska čakavština 14. stoljeća), problem čitanja riječi *e/se/esse* uključuje i problem određivanja njena porijekla i značenja u strukturi teksta.

Grafemi *f* i *ff* upotrebljavaju se u »Žićima sv. otaca« bez ikakvih distribucijskih ograničenja za označavanje fonema *s*, *z*, *š*, *ž*. Prema tome, navedena bi se riječ mogla čitati: *ese*, *eze*, *eše*, *eže*, odnosno s prejotacijom: *jese*, *jeze*, *ješe*, *ježe*. U našem je tekstu ta riječ, koja se često nalazi na početku odlomaka i rečenica, adekvat riječima *ecce*, *et ecce*, *etiam*, *et* i još nekim pojedinačnim pomoćnim riječima latinskog izvornika². Ima ona, prema tome, interjekcijsko-deiktičku funkciju. Samo su dva

¹ D. Malić: *Slogotvorni r i l u starohrvatskom latiničkom rukopisu »Žica sv. otaca«*, Rasprave Zavoda za jezik 13, Zagreb 1987, str. 55—63.

² Na latinski izvornik (zapravo izvornike) našega rukopisa ukazao je S. Ivšić u popratnom tekstu uz prvo izdanje rukopisa (*Nekoliko napomena uz starohrvatski tekst »Žica sv. otaca«*, Starine JAZU 40, Zagreb 1939, str. 225—251, to na str. 227—228). On je u izdanju latinske patristike J.-P. Migne *Patrologiae cursus completus*, knj. LXXIII, pod naslovom *Verba seniorum*, u redakciji više srednjovjekovnih pisaca (Pelagia, Joanna, Ruffina i Paschasia), identificirao latinske izvornike pojedinih članaka našega rukopisa i točno ih označio, omogućivši time izučavanje odnosa našega teksta prema latinskom izvorniku.

primjera u kojima se može tumačiti kao pokazna zamjenica. Kako tekst i inače pokazuje stanovite tragove crkvenoslavenske glagoljičke tradicije, pomislila sam u prvi čas na crkvenoslavensku odnosnu zamjenicu *ježe*, koja ima vrlo razgranatu upotrebu (i koja bi se pod glagoljičkim utjecajem mogla pisati i bez prejotacije). Međutim, među dosad utvrđenim mnogobrojnim značenjima i funkcijama te zamjenice³ nema poznatih potvrda za navedenu interjekcijsko-deiktičku upotrebu. Usporedba s latinskim izvornikom pokazuje, dalje, da se varijante *yeŕe/Ieŕŕe* nalaze redovito na mjestu latinskog *et ecce*, pa prema tome ono *y/I* treba shvatiti kao adekvat latinskom *et*, tj. u prijevodu *i*, te navedene oblike treba rastaviti u *i eŕe/ i eŕŕe*. Tako iz kombinacije za čitanje ispadaju likovi s prejotacijom, a time i zamjenica *ježe*. Ostaju kao mogući likovi *ese*, *eze*, *eše*, *eže*. Lik *eze* treba odmah isključiti kao posve neprikladan, dok bi se ostala tri, svaki za sebe, mogla braniti.

Na odgovarajućim mjestima u tekstu još dolaze deiktičko-interjekcijske riječi: *evo*, *ovo*, *e ovo*, *i ovo*, koje potkrepljuju navedenu funkciju riječi *eŕe/eŕŕe*. Ovdje treba ponoviti već poznatu činjenicu da se rukopis sastoji od dva dijela, u kojima šezdeset članaka dolazi u dvije prijevodne verzije, a odlikuju se pripadnošću istom jezičnom (zapravo književnojezičnom) sustavu i različitim prevodilačkim pristupom latinskom izvorniku. Među primjerima upotrebe navedenih deiktičko-interjekcijskih riječi bit će stoga posebno zanimljivi oni koji se ponavljaju u oba dijela rukopisa, koji prema tome pokazuju izbor svakog prevodioca ponaosob u određenoj situaciji. Navodim sve primjere upotrebe navedenih riječi, razvrstane prema latinskom adekvatu čiji su prijevod.

ecce:

- *Eŕe*⁴ je zelenje tvoje ko si jiskal 12a — 2. varijanta: *E ovo* je želinje ko jiskaše 107b — lat. *Ecce desiderium quod quaerebas* Pel. V 22⁵
- *Eŕe* mŕu da sam jure zgrišil [s] ženov 14a — 2. varijanta: *Evo* mi se mni jure da sam pregrišil [s] ženov 109b — lat. *Ecce puto quia jam peccavi cum muliere* Pel. V 28
- *Ovo* ča mi učini ova hći djavla 15b — 2. varijanta: *Eŕŕe* ča mi je učinila ova hći djavla 111a — lat. *Ecce quod mihi fecit filia ista diaboli* Pel. V 37
- *Ovo* koludar niki pride oteć vzeti hćer moju 16b — 2. varijanta: *Eŕŕe* koludar niki pride hoteći hćer moju 111b — lat. *Ecce quidam monachus venit ad me...* Pel. V 38
- *E ovo* obeća se vse ove tri učiniti 16b — 2. varijanta: *Eŕŕe* obeća se ona troja učiniti 112a — lat. *Ecce promisit se tria illa facturum* Pel. V 38
- *E ovo* prija Bog pokoru tvoju 18a — 2. varijanta: *E ovo* prijal je Bog pokoru tvoju 113b — lat. *Ecce suscepit Deus poenitentiam tuam* Pel. V 38
- *Eŕŕe* četrdeset let je otkole sam rval jednoga koludra 19b — 2. varijanta: *Eŕŕe* četrdest let nastal sam rijući jednoga koludra 115a — lat. *ecce quadriginta anni sunt, quod impugno monachum quemdam* Pel. V 39

³ Vidi npr. I. Grickat: *Studije iz istorije srpskohrvatskog jezika*, Beograd 1975, str. 66—73, 146—158. Usp. i gramatike i rječnike crkvenoslavenskog jezika.

⁴ Zasad riječ *eŕe/eŕŕe* ostavljam u netranskribiranom liku.

⁵ Kratice latinskih izvornika iz J.-P. Migne *Patrologiae cursus...*: Joan. — Joanne, Pel. — Pelagio, str. 851. i d.; Ruf. — Ruffino, str. 739. i d.; Pash. — Paschasio, str. 1025. i d. Rimski brojevi označavaju knjigu izvornika, a arapski redoslijedni broj članka.

- *Efse* sam sâm i dobivat mene 27a — 2. varijanta: *Efse* ja sam sâm ter me li dobiva 123b — lat. *Ecce ego et solus sum, et vicit me* Pel. VII 33
- *Efse* ča je učinil ov tvoj svetac 42a — lat. *Ecce quid fecit hic pro quo tu testimonium perhibebas* Ruf. 99
- *Efse*, Makariju, najde tebi ženu 42b — lat. *Ecce, Macari, invenisti tibi uxorem* Ruf. 99
- *Efse* opat Anton pride k nam 43b — lat. *Ecce abbas Antonius venit ad nos* Ruf 162
- *Efse* hori prorokov 43b — lat. *Ecce et chorus prophetarum* Ruf. 162
- *Efse* bo od niña obećivam se tebi 48a — lat. *Ecce enim amodo profiteor tibi* Pash. XXIII 2
- *Evo* ovce ove jimamo od roditeljev naših 62b — lat. *Ecce istas oves habemus a parentibus nostris* Joan. III 2 (bis)
- *E ovo* šaju Davida s citarov 65a — lat. *Ecce mitto David cum cithara* Joan. III 13
- *Efse* zdrav učinjen jesi 68b — lat. *Ecce sanus factus es* Joan. III 11
- Kada zdvigoh ruke k nebu, *efse* muž on ki prvo me biše pokripil 69 b — lat. *Cumque extendissem manus meas in coelum, ecce vir ille, qui pridem me confortaverat* Joan. III 12
- *E ovo* krozi slatkosti koliko plaćam mučenje. *Efse* krozi nepomnu zapovidi Božje kakovu plaću priijmam 82 b — lat. ... *ecce propter exiguas delicias quanta exsolvo tormenta; ecce pro contemptu Dei, quales recipio mercedes* Joan. I 15
- Reče starac: »*Efse*, sinu, zlamnije riči mojih.« 90b — lat. *Et dixit senex: O filii, ecce verborum meorum et liberationis tuae per signum factum est* Pel. V 25
- *Efse* opat moj gre da pozdravi tebe 103a — lat. *Ecce abbas meus venit ad salutandum te* Ruf. 26
- *E ovo* kadi spi 111a — 1. varijanta: *Sada* kadi spi 15b — lat. *Ecce ubi dormit* Pel. V 37

et ecce:

- *I ese* (ye fe) po delu djavlu žena nika huda ... reče mladim nikim 14b — 2. varijanta: *I esse* (Ie fse) narejenjem djavljim nika žena nečista ... reče nikim mladićem 110a — lat. *Et ecce, juxta operationem Satanae, mulier quaedam inhonesta ...* Pel. V 37
- *I esse* (Ie fse) grišnica ona zvapi govoreći 15a — 2. varijanta: *I esse* (Ie fse) ona nevolnica zvapi govoreći 110b — lat. *Et ecce infelix illa clamavit, dicens* Pel. V 37
- *Ese* jedan od vladavac negovih pride moliti nega 18b — 2. varijanta: *Efse* jedan od vladavac pride i pomoli se nemu 114a — lat. ... *et ecce unus de principius ejus veniens adoravit eum* Pel. V 39
- *Evo* drugi pride, pomoli nega 19a — 2. varijanta: *I esse* (Ie fse) drugi pride i pomoli nega 114a — lat. *Et ecce alius veniens adoravit eum* Pel. V 39
- *I esse* (Ie fse) niki ukaza nemu mesto slavno 30b — 2. varijanta: *I esse* (Ie fse) niki kazaše nemu mesto i sedo slavno 128b — lat. *et ecce quidam ostendebat ei locum gloriosum* Pel. VII 43
- *I esse* (Ie fse) v noć onu ukaza se nemu slava Božja 32a — 2. varijanta: *I esse* (Ie fse) ob noći ukaže se nemu milost Božja 131a — lat. *et ecce nocte apparuit ei gratia Dei* Pel. VII 47

- *I ovo* utaknu nas starac niki hodeći na Jejipt 33a — 2. varijanta: *E[se* u[taknu nas] starac gredući va Ejipt 132b — lat. *et ecce occurrit nobis senex pergens in Aegyptum Pel. VIII 10.*
- *I⁶ e[se* glas učinjen jest 37a — lat. *Et ecce vox facta est Pel. IX 11*
- *I e[se* (*Ie[se*) glas k němu reče 37b — lat. *Et ecce iterum vox ad eum dicens Pel. IX 11*
- *I ovo* djavał prišad staše vani 60b — lat. *et ecce daemon veniens stabat foris cellam Joan. I 10*
- *I e[se* (*Ie[se*) anjel prišad reče němu 61b — lat. *Et ecce angelus Domini veniens dixit ei Joan. I 13*
- *I e[se* (*Ie[se*) človik on ki biše pomazal ustne moje 71a — lat. *et ecce homo qui linivit labia mea Joan. III 12*
- *E[se* krozi pohotinje griha koliko jimam muku 82b — lat. *et ecce propter parvum libidinem, quantam recipio gehennam et sustineo poenas Joan. I 15*
- *E ovo* ja od žalosti ove umiram 95b — lat. *et ecce ego ipsa prae tristitia morior Pel. II 7*
- *I ovo* grediše ki pogubil biše 116b — lat. *Et ecce veniebat, qui perdiderat Pel. VI 15*

et:

- *I e[se* (*Ie[se*) kako da bi razdrt pokrov od hiže 58b — lat. *Et apertum est tectum cellae Joan. III 2*
- *Ovo* mu položi suprotivnik na pamet niku ženu lipu 107a — 1. varijanta: Ondi vložil suprotivnik v spomeńenje žene nikoje lipe 11b — lat. ... *et immittebat ei adversarius memoriam mulieris cujusdam pulchrae in animo Pel. V 22*
- *Evo* treti pride i pomoli něga 114 b — 1. varijanta: *I* treti pride, pomoli něga 19a — lat. *Et tertius veniens adorabat eum Pel. V 39*
- *Evo* kada reče *e[se*, anjel sta Gospodin 118a — lat. *Et cum hoc dixisset, stetit angelus Domini Pel. VI 21*

etiam:

- *E[se* vidih golubicu gori na visini 17b — 2. varijanta: Vidih goluba zgora s visine nebeske 113a — lat. *Etiam, vidi columbam sursum in altitudine coeli Pel. V 38*
- *E[se* tako jest 39b — lat. *Etiam sic est Pel. X 10*

ostali latinski adekvati:

- *I e[se* (*Ie[se*) anjel božji reče němu 45a — lat. *Astans autem angelus Domini, dixit ad eum Pash. XXIII 1*
- *I e[se* (*Ie[se*) vidih kako muh vnožastvo djavlov 59a — lat. *Videbam ergo daemones sicut muscas Joan. III 2*
- *E ovo* ja toliko vrimenta u ovom mesti prebivah i ne prihodiše ka mni bratja 101b — lat. *Quoniam ego tantis temporibus in hoc loco habito, et ad me non veniunt fratres Ruf. 26*

⁶ Na mjestu *I* grafijski znak sličan velikom M.

bez latinskog adekvata:

- *Ovo* su anjeli božji [prišli] dušu moju vzeti 43b-44a — lat. Angeli, inquit, venerunt auferre animam meam Ruf. 162
- *E f s e* on ki me biše pripeljal reče 81b — lat. ... trahens me rursum manu, qui me ibi duxerat Joan. I 15 [u lat. tekstu nema adekvata za *reče*]

bez latinskog predloška:

- *Ovo* pričanje v kih se ne podobi učiniti lakomiju 20a [naslov]
- *E f s e* je nasaznanje ... *E ovo* je Boga ne znati 98b-99a

Dva su primjera u kojima se *e f s e* može tumačiti kao pokazna zamjenica:

- Jošće ne biše svršil govorenje starac *e f s e* ča rekal biše, ukaza se are kako svića oğñena 90b — lat. Necdum autem finito sermone senis, ecce opere, quod dixit... Pel. IV 25 [prijevod lat. teksta nije doslovan]

Drugi primjer nije jednoznačan: prema latinskom predlošku *e f s e* bi bilo adekvat za latinsko *hoc*; prema grafiji rukopisa, koja ispred *e f s e* stavlja dvotočje kao znak pauze i piše ga velikim slovom, bila bi to ista ona deiktičko-interjekcijska funkcija na početku rečenice o kakvoj je i dosad bilo riječi (bez latinskog adekvata):

- *Evo* kada reče *e f s e*, anjel sta Gospodiñ (graf. Euo chada rece:/E f s e anyel [ta go [spodin) 118a — lat. Et cum hoc dixisset, stetit angelus Domini... Pel. VI 21

Rekli smo da u obzir za čitanje dolaze likovi *eše*, *eže*, *ese*. Podimo redom:

eše:

Ako prihvatimo mišljenje da je spomenik nastao u gradu Zadru⁷ (a nastao je neprijeporno u sjevernoj Dalmaciji), lik *eše* mogao bi se tumačiti kao zadarski romanizam ili kao rezultat romaniziranog čitanja lat. *ecce*, pa bi to u neku ruku bio ostatak (neprevedeni) latinskog teksta u hrvatskom prijevodu. Sličan izgovor potvrđen je u romanskim govorima, npr. u Abruzzima *yesse* (= ješe).⁸ U toj postavci ima, međutim, više neuvjerljivosti. Prvo, tzv. pomoćne riječi, tj. one koje nemaju podlogu u predmetima i pojavama svakodnevne stvarnosti i pojmovima kulturne nadgradnje, što nose nazive iz civilizacijskog kruga iz kojeg smo određene pojmove preuzeli, obično se ne posuđuju iz jezika davaoca u jezik primalac. Tako u tekstu »Žića sv. otaca« ima određenih romanizama talijanskog i latinskog porijekla među imenicama, pridjevima i glagolima, što su se upotrebljavali u svakodnevnom govoru i književnom jeziku, ali ih nema među zamjenicama, priložima, uzvicima. Drugo, pretpostavlja se da je u Zadru hrvatski jezik postao općim razgovornim jezikom u 12. stoljeću⁹, pa prema tome otpada pretpostavka o romaniziranom čitanju latinskog predloška (prevodioci s latinskog na hrvatski najvjerojatnije su bili Hrvati). Treće, izravan utjecaj predloška, tj. lat. *ecce*, isključuju navedeni primjeri koji pokazuju upotrebu *e se/e s s e* i za druge latinske adekvate, pa čak i

⁷ E. Hercigonja: *Srednjovjekovna književnost*, u: *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 2, Liber—Mladost, Zagreb (1975), str. 133.

⁸ W. Meyer-Lübke: *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1968, str. 253, s. v. *ecceum*. Na taj me podatak uputio dr. Valentin Putanec, na čemu mu srdačno zahvaljujem.

⁹ P. Skok: *Lingvistička povijest Dalmacije*, u: *Hrvatska enciklopedija*, IV (s. v. *Dalmacija*), Zagreb 1942, str. 487—491, to na str. 488.

bez latinskog adekvata, uz istovremenu primjenu drugih hrvatskih rješenja (*evo*, *ovo*, *e ovo*, *i ovo*), što znači da je riječ dolazila i samostalno, tj. da je bila sastavni dio prevodiočeva leksika. I četvrto, spomenuti primjeri u kojima se *efse* može tumačiti kao pokazna zamjenica, kao i ostali hrvatski adekvati, navode na misao o drugačijem (tj. domaćem) postanju riječi o kojoj raspravljamo.

eže:

Lik *eže* mogao bi se tumačiti kao složenica deiktičko-interjekcijske riječce *e* praslavenskog podrijetla (istog indoevropskog postanja kao *e-* u lat. *ecce*¹⁰) i crkvenoslavenske riječce za pojačavanje *že*, pa bi ta riječ išla u inventar crkvenoslavenskih utjecaja u tekstu »Žiča sv. otaca«. Riječca *že* javlja se kao navezak za pojačavanje na nekoliko mjesta u tekstu, ali češće dolazi u okrnjenom liku *ž*: *Akože* dvi riči nenavidit koludar 1b, V ovo vrime jiš, *až* petak dan. ... Va ovo vrime jiš, *až* petak 38a, Vnide mani misal da izidu odonde kadi bim sam prebival da bih mogal počinuti i prijati pelegrinov *jedaž* bim veću plaću prijal 67a, I ovde sam jure četrdeset let i osam moleći Gospodina *jedaž* mi prosti grisi moji 70b, Are vnozi su tentani telesnimi deleti, i kade *akož* ne tiču jošće telesa, pametev zgrišaju 92a, Da pojmo nakup pokoru činiti *jedaž* nam Bog prosti ta grih 108a, *Kakož* ovdi prišla si? 110a, *Kakož* kuntent ovdi, otče? 120b.

Da je riječca *že* prirasla uz uzvik *e* pod crkvenoslavenskim utjecajem kao u navedenim primjerima, morao bi uzvik *e* u deiktičkom značenju »evo« na području sjeverne Dalmacije dolaziti i samostalno, a takva je upotreba dosad poznata samo iz Boke kotorske i drugdje iz Crne Gore¹¹. Osim toga, vjerojatno bi se ponekad i okrnjila, kao u ostalim slučajevima. Prema tome, najvjerojatnije otpada i mogućnost čitanja navedene riječi kao *eže*.

ese:

Lik *ese* bio bi istovrsna tvorenica sastavljena od deiktičkog uzvika *e* i deiktičko-(pokazno)zamjeničke osnove srednjega roda kao i *evo*¹² (pored *ovo*, što je vrlo često na dalmatinsko-dubrovačkom području¹³, a i u našem je spomeniku češće od *evo*), *eno* (*ono*), *eto* (*oto*), tj. *e* + *se* (sr. r. pokazne zamjenice *sa* < *sz*). Takva deiktička interjekcija *ese* (prejotirana *jese*) u značenju »gle, vidi, evo — ecce« potvrđena je u crkvenoslavenskim spomenicima bugarske provenijencije Suprasalskom zborniku (11. st., ćirilica) i Ohridskom apostolu (12. st., ćirilica)¹⁴ i još u ponekom spome-

¹⁰ P. Skok: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I—IV, JAZU, Zagreb 1971—1974. (dalje: ER), knj. I, str. 485, s. v. *e*¹. — *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I—XXIII, JAZU, Zagreb 1880—1976. (dalje: AR), knj. III, str. 18—19, s. v. 2. *e*.

¹¹ AR, *ibid.*, str. 19. pod *i*.

¹² Đ. Daničić: *Rječnik iz književnih starina srpskih*, I—III, Beograd 1863—1865, knj. I, str. 329, s. v. *evo* tumači tu riječ kao kompozit od *e* i *ovo*, dok AR, knj. IX, str. 495, s. v. *ovo* tumači *ovo* prijelasom od *evo*. P. Skok u ER, knj. I, str. 485, s. v. *e*¹, nije jasan u tumačenju uzvika *evo*, *eno*, za *eto* upućuje na srednji rod pokazne zamjenice, dok za crsl. *ese* izričito kaže da je od srednjeg roda zamjenice.

¹³ AR, knj. IX, str. 495—496, s. v. *ovo*.

¹⁴ *Slovník jazyka staroslověnského*, Československa akademie věd, Praha 1967, II. sv., str. 583, s. v. *ese*.

niku (i u alternativnom liku *ose*) s ruskog terena¹⁵. Na hrvatskosrpskom jezičnom području dosad nije potvrđena.¹⁶ U hrvatskoj glagoljaškoj produkciji adekvati za latinsko *ecce* su *se, ovo, evo, sada, tu, to*, s prevagom prvih triju, a za *etiam* — *že, ošće, ješće, takoje, tože*.¹⁷ Prema tome, u liku *ese* ne bi trebalo tražiti izravan utjecaj glagoljaške tradicije u našem spomeniku, premda posrednog utjecaja preko lika *se* u stanovitoj mjeri možda i ima. Taj se lik mogao razviti na domaćem terenu analogno likovima *evo, eno, eto*, od deiktičko-interjekcijske riječice *e* (koja se javlja i u svezi *e ovo*) i srednjeg roda zamjenice *sa* — *se*.

Naime, zamjenica *sa* (kasnije *saj*) na čakavskom se području sačuvala u upotrebi. Primjeri su mnogobrojni¹⁸ i vjerojatno u njima ne treba gledati crkvenoslavenski utjecaj, bar ne uvijek. Ta je zamjenica prisutna i u našem spomeniku, ali gotovo uvijek u okamenjenoj sintagmi *sa svet/svit* (s opozicijom *on svit*: na *onom sviti* 120b): Naražen ... jest *sa svet* tašćinov 5b, pusti mene da prebivam na *sviti sem* 13b, pojde s ním k *semu svetu* 13b, pojdu k *semu svetu* 29a, Sramuj se tašćin *sega sveta* 83a, vse hudobe *sega svita* 84a, svitlost *sega svita* 85b, more slobodan biti od *sega svita* 105b, odvrže [se] *sega svita* 115a, i svega dvaput izvan te sintagme: kako sam prvo *sega* bil 27b, Ja starišina bil sam... Ćudi *sega mesta* 53b. Na sličnu se upotrebu zamjenice *sa* nailazi u hrvatskoj glagoljaškoj književnosti.¹⁹ To pokazuje da barem na sjevernočakavskom području zamjenica *sa* već u 14. stoljeću ima prizvuk starine, što znači da se upotrebljava s određenim stupnjem obilježenosti, a to je značajka književnojezičnog izražavanja. Tu se ne mora raditi o izravnom crkvenoslavenskom utjecaju, nego o domaćem jezičnom materijalu kojemu starina daje obilježje »višega stila« i koji se u tekstovima upotrebljava bez obzira na pismo kojim su pisani. Jasno je da u ono doba upotreba u tada daleko pretežitim glagoljaškim tekstovima daje takvom materijalu koherenciju književnojezičnog izraza.

Prema tome likove *e se/e se* u rukopisu »Žića sv. otaca« najvjerojatnije treba shvatiti kao deiktičku interjekciju *ese*, iste tvorbe kao *evo, eno, eto*, sa značenjem »evo, gle, vidi«, koja u usporedbi s *evo* ima književnojezično obilježje »višega stila«. Najčešće dolazi kao adekvat za latinsko *ecce*, ali je prevodioci teksta upotrebljavaju i samostalno, za neke druge latinske riječi, pa čak i tamo gdje u latinskom tekstu nema adekvatne pomoćne riječi, a smisao to dopušta. Kako se tom riječju služe oba prevodioca teksta, izmjenjujući je s adekvatnim interjekcijskim izrazima *evo, ovo, e ovo, i ovo*, očito je bila sastavni dio njihova književnojezičnog leksičkog inventara. Primjeri u kojima *e se* dolazi u značenju pokazne zamjenice još nas više utvrđuju u uvjerenju da se radi o tvorbi s pokaznom zamjenicom (*e + se*).

Na kraju, zanimljivo je promotriti kako se prevodioci teksta koriste mogućnošću zamjenjivanja interjekcije *ese* istoznačnicama *evo, ovo, e ovo, i ovo* u stilističke svrhe, odnosno za postizanje književnojezičnih efekata. Izbjegavajući monotoniju, prevodilac varira postojeće mogućnosti. Npr. u neposrednoj blizini:

¹⁵ F. Miklosich: *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latimum*, Vindobonae 1862—1865, str. 1159, s. v. *jese*.

¹⁶ Usp. Đ. Daničić: op. cit.; AR, III i IV; ER, I, s. v. *e¹*.

¹⁷ Vidi materijal za općeslavenski rječnik hrvatske redakcije u Staroslavenskom zavodu »Svetozar Ritig« u Zagrebu, s. v. *ecce* i *etiam*.

¹⁸ AR, XIV, str. 504—509, s. v. *saj*.

¹⁹ Usp. npr. rad Lane Hudeček *Zamjenice* u »Spovidi općenoj« u istom broju Rasprava.

— *Ese* krozi pohotinje griha koliku jimum muku. *E ovo* krozi slatkosti koliko plaćam mučenje. *Ese* krozi nepomnú zapovidi Božje kakovu plaću priijimam 82b (lat. et ecce...; ecce ...; ecce ...). To se odnosi i na rješenja unutar pojedinog članka: — *I ese* po delu djavlju žena nika huda ... reče mladim nikim. ... *I ese* grišnica ona zvapi govoreći. ... *Ovo* ča mi učini ova hći djavla 14b-15b (lat. Et ecce... Et ecce... Ecce ...); — *Ovo* koludar niki pride. ... *E ovo* obeća se vse ove tri učiniti. ... *Ese* vidih golubicu gori na visini. ... *E ovo* prija Bog pokoru tvoju 16b-18a (lat. Ecce... Ecce... Etiam... Ecce); — *Ese* jedan od vladavac pride moliti néga. ... *I ovo* drugi pride, pomoli néga. ... *I treti* pride i pomoli néga. ... *Ese* četrdeset let je otkole sam rval jednoga koludra 18b-19b, odnosno u drugoj varijanti: — *Ese* jedan od vladavac pride i pomoli se nému. ... *I ese* drugi pride i pomoli néga. ... *Evo* treti pride i pomoli néga. ... *Ese* četrdest let nastal sam rijući jednoga koludra 114a-115a (lat. Et ecce... Et ecce... Et... Ecce...); — *Ese* opat Anton pride k nam. ... *Ese* hori prorokov. ... *Ovo* su anjeli Božji [prišli] dušu moju vzeti. ... *I ese* anjel Božji reče nému 43b-45a (lat. Ecce... Ecce... Ø... autem...); — *Ese* je nesaznanje. ... *E ovo* je Boga ne znati 98b-99a i d. Dva prevodioca istog predloška nekad se služe istim rješenjem, nekad različitim. To znači da su se u radu trudili naći što adekvatniji hrvatski izraz za latinski izvornik, nastojeći pritom izbjeći ponavljanja unutar jednoga odlomka, pa i čitavog članka. A i sama ponavljanja, ukoliko ih ima, služe pojačavanju dojma što ga na čitaoca treba ostaviti određeni sadržaj.

RÉSUMÉ

LA PROVENANCE ET LA SIGNIFICATION DES MOTS *eše/eš/e* EXISTANT DANS LE »ŽICA SV. OTACA«

Dans son article, l'auteur discute le problème de la lecture, de la provenance et de la signification des mots assez fréquents existant dans le texte des »Žica sv. otaca« qui sont écrits *eše/eš/e* ce qui d'après la graphie de ce texte peut être lu *ese*, *eze*, *eše*, *eše*, et qui apparaît pour la plupart comme équation pour les mots latins *ecce*, *et ecce*, comme aussi pour quelques autres mots latins auxiliaires. Sont cités tous les exemples pour l'usage des mots mentionnés et de leurs synonymes *evo*, *ovo*, *e ovo*, *i ovo*, classés d'après le texte latin adéquat. On procède ensuite au problème de lecture et de la provenance du mot. En ce qui concerne les possibilités mentionnées de lecture, est écartée comme tout à fait peu convaincante la lecture *eze*, tandis que trois autres sont discutées à part: *eše* en tant qu'un romanisme possible, *eše* en tant qu'un slavisme ecclésiastique, constitué de la particule déictico-interjectionnelle *e* et la particule amplificative *še*, et enfin *ese*, ce qui représente la formation de la même espèce comme le sont les mots *evo*, *eno*, *eto*: *e* + *se*, c'est-à-dire le pronom *sa*, qui est toujours en usage dans le système linguistique čakavien, quoiqu'il dénote un vernis d'antiquité, et par là, au moins dans un texte donné, renferme un trait appartenant à un style linguistique-littéraire. Vers la fin de l'article, est souligné l'usage stylistique de l'interjection *ese* et de leurs synonymes.